

HET GILDE DOOR DE EEUWEN HEEN

Historie van ambachtsgilden

In heel West-Europa ontstonden, met de opkomst van de steden, vanaf de dertiende eeuw verenigingen van vakgenoten, die men gilden noemde. Het tijdstip waarop dit gebeurde, verschilde van land tot land en van plaats tot plaats: in Frankrijk en Italië kwamen dergelijke broederschappen veel eerder tot ontwikkeling dan bijvoorbeeld in de Nederlanden. Aan het einde van de Middeleeuwen waren praktisch alle in steden woonachtige neringdoenden en ambachtslieden in een dergelijk verband verenigd; ook de kunstenaars waren lid van een ambachtsgilde.

Bepalend voor het tijdstip waarop de gilden een rol gingen spelen, was het aantal lieden dat binnen een stad een zelfde beroep uitoefenden. In een grote stad als Parijs, dat rond 1250 reeds meer dan 50.000 inwoners telde, bestonden in de tweede helft van de dertiende eeuw driehonderd verschillende gilden, corporaties en verenigingen van vakgenoten, zoals bakkers, smeden, wevers, apothekers, beeldhouwers maar ook waterdragers en vodenboeren. In kleinere plaatsen gebeurde dit over het algemeen pas in de veertiende of vijftiende eeuw.

In veel steden treft men gilden aan waarin 'verwante' beroepen samengingen. Zo behoorden in 1413 de Amsterdamse timmerlieden, kistenmakers (meubelmakers) en smeden allen tot het St.-Eloysgilde en waren in 's-Gravenhage aan het einde van de vijftiende eeuw beeldhouwers, schilders, borduurwerkers, vergulders en glazenmakers in één gilde verenigd. Naarmate het aantal beoefenaren van een beroep toenam, vonden afscheidingen plaats en werden nieuwe gilden opgericht. De hierboven, genoemde Amsterdamse timmerlieden en kistenmakers traden in 1468 uit het St.-Eloysgilde om een eigen gilde, onder het patronaat van St.-Jozef gesteld, te organiseren. Aan het begin van de zestiende eeuw splitsten de scheepstimmerlieden zich hier uit af. Een dergelijk verloop deed zich in heel Europa voor, waarbij soms de meest onverwachte combinaties tot stand kwamen.

Bij de oprichting van de gilden stonden twee zaken voorop.

In de eerste plaats was dit bescherming van het ambacht en zijn beoefenaren.

In de tweede plaats handhaving van de kwaliteit van de te maken producten.

Voor het stadsbestuur, dat zijn fiat aan de oprichting van een nieuw gilde moest geven en het rechten verleende, was dit laatste - gezien de daarmee gepaard gaande bescherming van de consument - van groot belang. Behalve deze economische functie had het gilde nog een functie op kerkelijk en sociaal gebied, waarop verderop zal worden ingegaan. Een belangrijke politieke rol speelden de gilden vooral in Italië, waar zij actie bij het stadsbestuur betrokken waren.

Vrees voor de politieke druk die de gilden zouden kunnen gaan uitoefenen, was de reden waarom stedelijke overheden elders in Europa zich zeer terughoudend opstelden inzake de toelating van nieuwe gilden.

Gildebepalingen

Zodra een gilde door de stedelijke overheid erkend was, werden ook zijn regels vastgelegd in een door diezelfde overheid goed te keuren gildebrief. Hierin waren de rechten van het gilde en de regels waaraan zijn leden zich te houden hadden, vastgelegd. Wijzigingen konden alleen met toestemming van de overheid worden aangebracht. De gilde bepalingen waren streng, doch werden vaak niet nageleefd. Alleen al het telkens herhalen van verboden wijst op het regelmatig ontduiken van de regels. De gildebepalingen verschilden van plaats tot plaats en van beroep tot beroep.

Het eerste en tweede artikel van een dergelijke ordonnantie gingen in het algemeen over de tot het gilde behorende beroepen en de voor deze categorieën geldende gildedwang. Niemand anders dan de leden van het gilde mocht binnen de bewuste stad de desbetreffende beroepen uitoefenen. Deze bepaling had uiteraard belangrijke consequenties voor het economische en maatschappelijke leven. Het gaf aanleiding tot beunhazerij, het ontduiken van de regels en veelal een eigen beleid van de vorst, die zich, niet aan de gilderegels gebonden achtte en eigen mensen aantrok. De opvolgende artikelen betroffen meestal het bestuur. Hoewel ook hierin weer vele lokale verschillen te onderscheiden zijn, werden de ambachtsgilden veelal door een deken en twee tot vier hoofd- of overlieden bestuurd. Elk jaar trad slechts een gedeelte van het bestuur af, zodat continuïteit

gewaarborgd was. In sommige gevallen waren ook bepalingen over het beroep van de bestuursleden opgenomen, opdat de verhoudingen tussen de verschillende in het gilde verenigde ambachten ook hierin tot uiting zouden komen.

Het bestuur was niet alleen verantwoordelijk voor de naleving van de gilderegels: het had tevens de kwaliteitsbewaking tot taak. Dit geschiedde in de eerste plaats door nieuwe leden pas dan toe te laten wanneer zij met goed gevolg een meesterproef hadden afgelegd, in de tweede plaats door controle op de door de leden vervaardigde producten. Bijvoorbeeld bij de goud- en zilversmeden waren enkele hoofdlieden, zogenaamde keurmeesters, belast met de controle op het juiste gehalte van het verwerkte materiaal en op de naleving van de verplichting werkstukken te merken. Hiertoe waren zij bevoegd werkplaatsen te bezoeken en voorwerpen ter plekke te keuren dan wel mee te nemen. Bij het constateren van 'ontduikingen van de gehaltevoorschriften of de verkoop van ongemerkt werk waren zij gerechtigd boetes op te leggen.

De Kerk speelde in de Middeleeuwen in het gilde een belangrijke rol, zoals onmiddellijk al uit de namen van de gilden (St.-Lucasgilde, St.-Eloysgilde, St.-Jozefsgilde, enz.) blijkt. Elk gilde was gewijd aan een beschermheilige op wiens naamdag jaarlijks een bijeenkomst gehouden werd. Bijwonen van missen voor overleden gildebreeders en -zusters, deelname aan processies, bijdragen aan de kerk en het onderhoud van het aldaar gestichte gilde-altaar zijn andere voorbeelden van de band tussen kerk en gilde. Evenals deze regels waren ook sociale bepalingen in de gildebrief vastgelegd. Voorbeelden daarvan zijn de jaarvergaderingen, waaraan vaak een gezamenlijke maaltijd verbonden was, het verplicht aanwezig zijn bij de begrafenis van een medelid, een verplichte bijdrage in het onderhoud van armlastige gildebreeders dan wel hun nazaten of weduwen. Bij het niet nakomen van deze en andere verplichtingen werden steeds boetes geheven. Vóór de Reformatie kwamen deze in de regel ten goede aan het gilde-altaar, dat in de belangrijkste parochiekerk onderhouden werd.

Na de Reformatie werden zij meestal in een soort verzekeringskas, de bos, gestort, waaruit behoeftige oude of zieke leden, weduwen en wezen onderhouden werden. Als bron van inkomsten hieven de gilden bij hun leden een jaarlijkse bijdrage. Lidmaatschapsgelden werden gebruikt om de gildekamer te onderhouden, om de aanschaf van fraaie gebruiksvoorwerpen als gildebekers, begrafenischilden, naamborden en dergelijke te financieren en om er het salaris van de gildeknecht van te betalen. Behalve de meesters waren ook de leerlingen en knechts het gilde een bijdrage verschuldigd. Ook deze waren aan, de in de gildebrief vastgelegde regels gehouden.

Enige invloed op de gang van zaken binnen het gilde hadden zij echter nooit. Slechts volwaardige leden, dat wil zeggen: meesters die de gildeproef hadden afgelegd en het intredegeld hadden betaald, konden binnen het gilde een rol spelen.

Niet iedereen was gerechtigd de proef af te leggen. Alleen burgers van de stad kwamen hiervoor in aanmerking; een regel die de reeds in de stad gevestigde vaklieden beschermd tegen concurrentie van buiten. Slechts een enkele keer droeg een vorst of het stadsbestuur een gilde op een buitenstaander zonder verdere restricties als lid op te nemen. Over het algemeen moest men eerst het poorterschap verwerven en een Leerperiode bij een lokale meester doorlopen alvorens een proefstuk te mogen maken. De alternatieven voor iemand die reeds in een andere stad zijn meesterproef had afgelegd, waren het huwen van een weduwe van een gidelid, het gebruik maken van een stroman die wel lid van het gilde was, vestiging in een vrije zone van de stad (een mogelijkheid die niet alle steden boden) en het werken als hofwerker onder de protectie van een vorst.

Opleiding

De bepalingen omtrent de vereiste leerjaren waren eveneens in de gildebrief vastgelegd. Over het algemeen begon men op de leeftijd van 12 à 14 jaar aan een vakopleiding. De leerjongens werden dan bij een meester in de kost gedaan en ontvingen al werkend in diens atelier hun opleiding. Voor deze opleiding, waarvan de lengte kon variëren van twee tot zeven jaar, betaalden zij een som geld. De hoogte van dit leergeld verschilde en was in de regel mede afhankelijk van de kwaliteiten van de leermeester en de grootte van diens atelier. In sommige gevallen werden de rechten en plichten van beide partijen in notarieel vastgelegde contracten geregeld, maar in het merendeel van de gevallen kwamen dergelijke zakelijke overeenkomsten onderhands tot stand. De leerling verplichtte zich steeds tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid en een goede inzet, de meester tot het geven van een

degelijke opleiding en in sommige gevallen het verlenen van een kleine financiële tegemoetkoming wanneer de leerjongen een bepaalde tijd in het atelier gewerkt had. De meester was tevens verplicht zijn leerlingen bij het gilde op te geven en voor hen een bepaald bedrag te betalen. Alleen voor zonen van meesters was geen bijdrage verschuldigd. Het aantal leerlingen dat een meester mocht aannemen, stond evenals de duur van hun leerjaren vast. In vele gevallen was het niet toegestaan meer dan één leerjongen per jaar aan te nemen; een bepaling die voldoende aandacht voor de leerling beoogde te garanderen, doch ook erop gericht was het aantal vakgenoten binnen bepaalde grenzen te houden. Hoe meer meesters, hoe minder werk! Na het vastgestelde aantal jaren als leerjongen in een atelier gewerkt te hebben, werd men knecht of gezel. Een fase die een onbeperkt aantal jaren (voor velen zelfs hun hele leven) kon duren. Sommigen maakten van deze periode in hun leven gebruik om rond te trekken en kennis op te doen in ateliers in andere steden en landen. Op deze wijze combineerden zij het opdoen van de nodige ervaring met het vergaren van zo veel mogelijk kennis over ontwikkelingen elders.

Meesterproef

Wanneer men over de nodige kennis dacht te beschikken, kon men de proef afleggen. Dit door het gilde voorgeschreven proefstuk moest in het atelier van een van de hoofdlieden binnen een bepaalde tijd gemaakt worden. Als proefstuk koos men een alom gebruikt object of, in het meest voorkomende geval juist iets origineels om als aspirant-meester de kans te hebben al zijn kunnen te tonen en met zijn proefstuk toekomstige rijke cliënten te imponeren. Bij diverse beroepen moest men een aantal stukken vervaardigen. Werd de proef met goed gevolg afgelegd, dan kon men na betaling van het vrij hoge intredegeld volwaardig lid van het gilde worden. Het waren vaak deze bedragen en de bijkomende kosten die een knecht het zicht op het meesterschap ontnamen. De huur van een geschikte ruimte, de aanschaf van het benodigde gereedschap, de nodige mallen en vormen, maar ook de gebruikelijke intredemaaltijd en in sommige gevallen de kosten van de versnaperingen die de hoofdlieden kregen aangeboden wanneer ze toezicht hielden bij het vervaardigen van die proef, vormden alles bij elkaar een grote som geld, die niet iedereen op kon brengen. Een manier om deze kosten te beperken, was in het huwelijk te treden met een meestersdochter of -weduwe, zodat men op dezelfde wijze als de meesterszonen zonder al te grote financiële aderlatingen een atelier kreeg.

Het gilde als repressief werkende instelling

Ondanks de goede kanten van het gildenwezen zoals kwaliteitsbewaking en sociale zorg, bracht een dergelijke opzet ook de nodige problemen met zich mee. Een van de belangrijkste doelstellingen van een gilde was de bevoordeling van de eigen leden. Het sluiten van de markt voor niet-leden, het afremmen van het aantal leerlingen en knechts, het zeer bewust streven naar een gelijkblijvend ledenbestand door slechts een beperkt aantal nieuwe meesters toe te laten, de hoge intreegelden: al deze middelen druisten lijnrecht in tegen het principe van een vrije economie en lokten reeds vroeg de nodige protesten en ontduikingen van regels uit. In principe mochten goederen die van buiten de stad kwamen of door niet-gildeleden gemaakt waren, alleen op de vrije jaarmarkten verkocht worden. Een regel die gezien de regelmatig terugkerende protesten van de gilden tegen de invoer van buitenaf, veelvuldig werd overtreden. Vakgenoten uit verschillende steden blijken in de praktijk over en weer elkaars producten verkocht te hebben. In een aantal gevallen gebeurde dit met uitdrukkelijke goedkeuring van het gilde: in de gildebrief van het Middelburgse tinnegietersgilde uit 1430 wordt de leden bijvoorbeeld toegestaan Engels tin te verkopen.

Beleid op het gebied van im- en export varieerde van plaats tot plaats. In Amsterdam werd reeds in 1599 een keur uitgevaardigd waarin het meubelmakers verboden was buiten de stad gekocht goed in te voeren en door te verkopen op andere plaatsen dan de vrije jaarmarkten. Ook in de overige Europese landen golden dergelijke bepalingen. In Venetië, het handelscentrum tussen Oost en West, mochten zelfs alleen ingezetenen van de stad op de jaarmarkten als verkoper optreden. Buitenlanders die koopwaar wilden verhandelen, mochten alleen in de hun toegewezen gebieden verblijven, de zogenaamde 'fondachi', en onder strikte toezicht van de stedelijke overheid hun goederen aan inwonende kooplieden aanbieden en verkopen. Onder geen beding mochten zij zelf op de markt of elders in de stad handel drijven.

Conservatisme binnen het ambacht

Ook het beleid van de gilden ten aanzien van vernieuwingen binnen het vakgebied lokte protesten uit. Het duidelijkst is dit af te lezen aan de gildeproef, die vaak tientallen jaren ongewijzigd bleef. Het

maken van een proefstuk was duur en tijdrovend. De protesten tegen verouderde modellen waren dan ook vooraf economisch van aard. Op geen enkele wijze kon men met ouderwetse objecten nog iets van het geïnvesteerde geld terugkrijgen. De in Leiden in 1744 geuite protesten, die uiteindelijk leidden tot het vaststellen van een nieuw proefstuk, waren gericht tegen het maken van een ouderwetse trektafel, die alleen nog aan kroegen en drank winkels te slijten was! Dat het merendeel van de burgerij een dergelijke tafel niet wenste aan te schaffen, zal een ieder die weet dat het model uit 1578 dateerde, niet verbazen. Vakgenoten die zich in nieuwe technieken wilden specialiseren, bijvoorbeeld de ebbenhoutwerkers (meubelmakers die zich in de loop van de zeventiende eeuw gingen toeleggen op de vervaardiging van ebbenhouten meubelen), werden evenmin gestimuleerd. Zij moesten veelal lang wachten tot zij als aparte groep erkend werden en een eigen proef mochten maken.

Dergelijke vernieuwingen op technisch gebied veroorzaakten in de ogen van de conservatieve gilden en de voor de gilderegels verantwoordelijke stadsbesturen slechts overlast. Bestaande structuren moesten worden veranderd en nieuwe regels moesten geformuleerd worden; kortom een hoop extra werk. Van de invoering van nieuwe machines, waardoor vakgenoten overbodig zouden kunnen worden, moest men helemaal niets hebben.

Het product

De voorwerpen die de leden van de ambachtsgilden vervaardigden, varieerden van eenvoudig gebruiksgoed tot unieke kunstwerken, van in serie vervaardigde voorwerpen voor huishoudelijk gebruik als naalden en flessen tot zeer kostbare unica als de voor Lodewijk XIV vervaardigde zilveren meubelen. Op beide categorieën zullen we hieronder verder ingaan.

Vroege serieproductie

Dagelijks gebruiksgoed werd reeds lang voor de Industriële Revolutie in serie geproduceerd. Bij het vormen van borden en schalen op de draaischijf maakte de pottenbakker al in de Middeleeuwen gebruik van mallen. Ook de glasblazer, die een productie van tientallen flessen of bekertjes per dag moest maken, werkte met houten of metalen mallen om gelijkvormige producten te krijgen, evenals de tinnegieters die met honderden malen gebruikte vormen werkten. In Gent bezat het tinnegietersgilde in 1355 zelfs gemeenschappelijke vormen, die de leden konden huren, mits ze per keer hiermee niet meer dan honderd voorwerpen vervaardigden. Ook een voorraad standaard onderdelen als oren, handvatten, poten en dergelijke werden al vroeg in serie gemaakt.

Voor het dagelijkse huisraad van hout, tin, klei of glas was een bijzondere vormgeving ook niet direct van belang. Producten die nodig waren voor het bewaren, bereiden en nuttigen van voedsel en het op efficiënte wijze voeren van een huishouding, moesten zo snel en goedkoop mogelijk gemaakt worden. Dat lukte alleen maar als een ambachtsman beschikte over mallen en wat de vormgeving betreft geen initiatieven hoefde te ontplooiën, maar de bekende, soms eeuwenoude vormen gebruikte. Het gebruiksgoed vertoont in de loop der eeuwen dan ook een hoge mate van vormverwantschap, is moeilijk dateerbaar en zelden aan een maker of atelier toe te schrijven. In de vormgeving van bijvoorbeeld schalen, kommetjes, bezems, naalden en krukjes is tussen de veertiende en twintigste eeuw bijzonder weinig verandering gekomen. Alledaags gebruiksgoed is in zeer grote hoeveelheden vervaardigd. In de glasfabriek die in het eerste kwart van de zeventiende eeuw aan de Kloveniersburgwal in Amsterdam stond, waren meer dan tachtig man werkzaam, die allen ongeveer 125 stuks gebruiksgoed op een dag bliezen. De hier vervaardigde flessen, bekertjes, kralen en dergelijke moesten namelijk zowel de behoefte van de stad als de afzetmarkten daarbuiten dekken.

Aangezien het Amsterdamse stadsbestuur slechts aan één persoon patent verleende voor het maken van glaswerk, was seriële productie een noodzaak. Bij de pottenbakkers en tinnegieters werkten minder mensen en was de productie lager. Ook hier werden echter grote omzettingen gemaakt, bijvoorbeeld in de Delftse aardewerkindustrie. Hier ontstond in de zeventiende eeuw een grootschalige productie, waarbij kapitaalbreng van buitenaf in de bedrijfsvoering reeds een belangrijke rol speelde.

Unica

Met de term 'unica' duiden we die voorwerpen aan waarvan hetzij één exemplaar hetzij een zeer kleine serie vervaardigd werd. Bij deze categorie was, in tegenstelling tot de serieproducten, de versierende functie het belangrijkste. Zonder twijfel betrof het ook hier gebruiksvoorwerpen die

duidelijke functies hadden, zoals de wandtapijten en het zilveren meubilair van Lodewijk XIV. De fraaie decoratie, de zeldzaamheid en kostbaarheid van het gebruikte materiaal en de iconografie waren echter belangrijker dan de gebruikswaarde. De fraaiste en rijkste objecten uit de categorie van unica vinden we vooral in de hofsfeer en minder bij de burgerij. Maar ook hier zijn unica te vinden bijvoorbeeld in de vorm van ornamenten, lijsten, zilveren kannen, porseleinen serviezen of met snijwerk versierde meubelen.

Een ander voorbeeld van objecten die in de eerste plaats als pronkstukken vervaardigd werden, zijn bijvoorbeeld het Kunstkabinet voor aartshertog Ferdinand I en de kabinetten die Domenico Cucci voor Lodewijk XIV maakte. Deze meubelstukken, bekleed met halfedelstenen als lapis lazuli en chalcedon, verguld koper, bronzen reliëfen en beeldhouwwerk, waren ondanks hun functie als bergmeubel in de eerste plaats bedoeld om luister bij te zetten aan de aankleding van een vertrek. De mensen die aan dergelijke stukken - die een inbreng uit verschillende beroepssferen vereisten - samenwerkten, deden dit vaak buiten het gildeverband, bijvoorbeeld aan de vorstenhoven waar zij als hofwerkers, hiertoe gemakkelijk in staat waren.

De toename van coöperatieve productie

Bijzonder illustratief is in dit verband de meubelkunst. Vanaf de zestiende eeuw is het een tendens het meubilair van een steeds uitgebreidere decoratie te voorzien, alom zichtbaar. Het snijwerk aan het middeleeuwse meubilair werd met uitzondering van zeer bijzondere exemplaren door de meubelmaker zelf uitgevoerd. De invoering van de renaissancestijl met zijn vele figurale en plantaardige motieven leverde echter problemen op. Dergelijk snijwerk was in de regel te lastig voor de meubelmaker en behoorde daarom onomstotelijk tot het arbeidsterrein van de beeldsnijders. Omstreeks het midden van de zestiende eeuw ontstonden dan ook de nodige onenigheden tussen de gilden waartoe beide groeperingen behoorden, hetgeen resulteerde in een nauwkeurige afbakening van beide werkterreinen en een nauwe samenwerking tussen meubelmakers en beeldsnijders.

In de zeventiende en achttiende eeuw nam deze werkwijze toe. Bronzen monturen, halfedelstenen, verguldsel en snijwerk werden nu regelmatig op meubelen aangebracht - allemaal elementen die niet tot het arbeidsterrein van de meubelmaker behoorden. De belangrijke ateliers werden dan ook steeds groter en hadden steeds meer contacten met specialisten uit andere bedrijfstakken. Samenwerking met stoffeerdere, beeldsnijders, bronsgieters, vergulders en dergelijke was bij de vervaardiging van vele achttiende-eeuwse meubelen geboden. Problemen met de gilden kwamen hierbij veelvuldig voor en leidden in vele gevallen tot boetes, confiscaties en rechtszaken. De ruzies tussen de verschillende gilden en de competentiestrijd die tussen de verschillende beroepen, nodig voor het maken van een object, heerste, leidden ertoe dat onderdelen (bijvoorbeeld het hang- en sluitwerk) slecht op elkaar waren afgestemd en de neiging de gildebepalingen op dit terrein te omzeilen en zelf specialisten in dienst te nemen, steeds weer bij de belangrijke meubelmakers opkwam.

Samenwerking tussen meesters van hetzelfde vak kwam eveneens voor. De Augsburgse zilversmeden kenden bijvoorbeeld in de zestiende eeuw een dergelijke vorm van ondernemen. Hierbij speelden de zilverhandelaren een belangrijke rol. Vaak waren dit zilvermeden die hun ateliers hadden opgegeven om als handelaar op te gaan treden. Met een zeer goede kennis van het vak en de in hun stad werkzame meesters wisten zij precies bij wie, welke onderdelen aanbesteed moesten worden en waren zij dank zij hun vakkennis in staat alle stadia van het werk deskundig te begeleiden.

Door de vervaardiging van onderdelen van een voorwerp over verschillende ateliers te verdelen, konden zij steeds werk van hoge kwaliteit in zeer korte tijd leveren. Voor talentvolle meesters die meer werk hadden dan zij aankonden, was dat natuurlijk een uitkomst. Zonder de gildebepaling dat elke meester slechts drie gezellen en een leerling in dienst mocht hebben te ontduiken, konden zij op deze wijze toch hun medewerking verlenen. Het maken van eenvoudige onderdelen en voorbereidend werk kon men aan elke meester overlaten. De afwerking geschiedde in het atelier van meest bekwaame meester.

De verkoop van de producten

Meestal gaf een kunsthandelaar de opdracht voor werkstukken waarbij leden van meerdere gilden als zilversmeden, beeldsnijders, schilders, instrumentmakers en meubelmakers betrokken waren. Een

dergelijke kunsthandelaar of agent liet vaak naar eigen inzicht (waarbij hij uiteraard wel rekening hield met zijn afzetmarkt) zeer gecompliceerde stukken maken, die hij volledig financierde en na voltooiing zo snel mogelijk aan cliënten probeerde te verkopen. Tevens kon hij als tussenpersoon bij bestellingen optreden. Tot de groep tussenpersonen behoorden ook de marchands merciers, kooplieden die zich erop toelegden in hun aangenaam ingerichte winkels alle mogelijke objecten voor het interieur - variërend van toiletstellen tot spiegels, van meubelen tot textiel - te kunnen aanbieden. Zij kochten in bij verschillende handwerkslieden, plaatsten bestellingen en stimuleerden daarbij nieuwe modellen.

Vooraf de Parijse marchands merciers, die hun winkels in het hart van de stad op en nabij de rue St.-Honoré hadden, hadden een grote invloed op de ontwikkelingen in de aankleding van de rijkere woningen. Een belangrijk voordeel van het werken voor tussenpersonen was voor de ambachtslieden de garantie van een stipte betaling. Bij rechtstreekse levering schortte het daar nog al eens aan. Eenzijdig aangebrachte kortingen op de rekeningen, wachttijden van 10 maanden tot 2 jaar voordat de nota's voldaan waren en discussies over de kwaliteit van het werk waren algemeen voorkomende praktijken bij leverantie aan particuliere opdrachtgevers.

Bij de directe verkoop in de met het atelier verbonden winkel speelden deze problemen niet. Meer algemene artikelen als zilveren schalen, bekers, zoutvaten en bestek die men steeds in voorraad had, werden door de zilversmeden in hun eigen winkels verkocht. Ook hierbij ging het om unica.

Verkoop van producten vond plaats in de eigen winkel, via tussenpersonen op jaarmarkten en in enkele gevallen in speciaal daarvoor ingerichte gemeenschappelijke ruimten. Zo hadden de Amsterdamse meubelmakers aan het einde van de zestiende eeuw in de Kalverstraat een pand waar gildeleden hun meubelen konden verkopen. Elk gildelid had het recht in het Kistenmakerspand een beperkt aantal door hem geprijsde en gemerkte, voorwerpen op te stellen. Was er ruimte over, dan konden diegene die hiervoor in aanmerking wilden komen, hierom loten. Een andere bedrijfstak die beschikte over een gemeenschappelijke verkoopruimte, was de tapijtweverij. In het Tapitsierspand in Antwerpen kon men vanaf de vijftiende eeuw handelaren en wevers met de door hun aangeboden waren vinden.

Voorbeelden, ontwerpen en modellen

Bij het ontwerpen van al deze voorwerpen kon de ambachtsman gebruik maken van de ornamentprenten, die vanaf het einde van de vijftiende eeuw op de markt waren. In de praktijk blijkt men deze vooral als inspiratiebron gebruikt te hebben. De meester bekeek de ornamentprenten om zich de nieuwste stijlen en ontwikkelingen eigen te maken. Niet altijd maakte de vakman een gedetailleerde tekening van een op stapel staand product. Een schetsje om zijn ideeën vast te leggen of zijn medewerkers de opzet duidelijk te maken, was vaak voldoende. Moest een opdrachtgever van tevoren het te maken product beoordelen of uit diverse varianten een keuze maken, dan werd een uitgewerkte tekening gemaakt, waarin vaak een aantal mogelijkheden aangegeven waren. Soms vervaardigde de ambachtsman of de ontwerper een driedimensionaal model, of gaf men met behulp van stukken bordpapier een indruk van het voorwerp op de daarvoor bestemde plaats. Ook modellen van was, lood en hout zijn bekend. Nadat de opdrachtgever zijn keuze bepaald had, werden in het atelier patronen gemaakt, die bij de vervaardiging als leidraad gebruikt werden. Eenvoudiger werk van een algemeen gangbaar model werd meestal uit de hand gemaakt. Slechts bij bijzondere opdrachten als collectieve werkstukken of objecten die voor een bepaald vertrek door een architect ontworpen waren, werkte de ambachtsman naar een tekening van een professionele ontwerper.

Merken

De vervaardigers van de zelden gesigeneerde gebruiksvoorwerpen kunnen soms achterhaald worden uit archivalisch materiaal, maar vooral door bestudering van aangebrachte merken. Merken komen zowel op unica als op serieproducten voor (bijvoorbeeld tinnen gebruiksvoorwerpen). Het merken van de producten was niet door alle gilden verplicht gesteld en voor een vorst vervaardigde stukken hoefden niet gemerkt te worden. Waren er regels inzake het merken, dan werd daaraan niet altijd de hand gehouden. Wel moesten de vervaardigers van voorwerpen uit edele en onedele metalen (goud, zilver, tin, koper) merken, om de controle op de kwaliteit en het gehalte van het verwerkte materiaal te vereenvoudigen en te waarborgen. Bij meubelen is de situatie daarentegen verward, omdat het merken ervan in sommige landen niet gebruikelijk was.

Hoewel in de Republiek hier en daar sprake was van keurbepalingen voor meubelen, (bijvoorbeeld de stukken die in het Amsterdamse Kistenmakerspand verkocht werden), zijn weinig gemerkte exemplaren teruggevonden. Alom gebruikelijk was het dus zeker niet. Men krijgt de indruk dat bij deze categorie merkverplichting veelal een vorm van importbeperking en niet van kwaliteits-bewaking was. Zo leidden de kwalijke praktijken van een aantal figuren, die geveerd hout als ebbenhout op de markt brachten, in leiden in 1670 ertoe dat in het vervolg een stempel waarop het symbool van de stad (twee gekruiste sleutels) en de initialen van de maker waren aangebracht, in de meubelen moest worden geslagen.

In Parijs werd in 1743 de oude bepaling dat meubelen met een ijzeren stempel gemerkt dienden te worden, wederom ingevoerd om aan de vergaande beunhazerij en ongeoorloofde import een einde te maken. Slechts de meubelen die voor de koning gemaakt werden en de producten van meubelmakers woonachtig in bepaalde vrije zones van de stad (stadsdelen waarin de gilden geen macht uitoefenden), zoals de Faubourg St.-Antoine in Parijs, vielen buiten deze regel. Voor tapijten geldt dat zij pas in de loop van de zestiende eeuw van merken werden voorzien. Naar aanleiding van geknoei met materialen werden de Brusselse tapijtwevers vanaf 1528 en hun collega's in andere steden in de Nederlanden vanaf 1544 verplicht in hun werkstukken een stads- en een weversmerk mee te weven. De moeilijkheid bij al deze merken is dat het vaak lastig is te achterhalen op welke meester het gebruikte merk betrekking had. De meeste gildeplaten (platen waarop elke nieuwe meester het door hem te gebruiken merk diende aan te brengen) zijn tijdens de Franse Revolutie bij de opheffing van de gilden op bevel van hogerhand vernietigd. Veel gildearchivalia zijn in de loop der tijden eveneens verdwenen en zonder een lijst van alle mogelijke kandidaten is het moeilijk tot toeschrijvingen te komen.

Buiten het gildeverband werkende ambachtslieden

In het voorgaande werd reeds vermeld dat bepaalde groepen meubelmakers in Parijs zich aan de verplichting tot het merken van hun producten konden onttrekken, namelijk diegene die rechtstreeks voor de koning of in de vrije sectoren van de stad werkten. Niet alleen konden deze vaklieden zich aan de verplichting tot merken onttrekken, zij vielen ook in alle andere opzichten buiten het toezicht van de gilden. Alle ambachtslieden die rechtstreeks voor de koning werkten, de zogenaamde hofwerkers, waren vrij van gildeverplichtingen. Een fenomeen dat zich in heel Europa voordeed en voortkwam uit het principe dat de vorst boven de wet stond. Daarnaast was er nog een groep rondtrekkende ambachtslieden die zich vaak aan de macht van het gilde onttrokken.

Hofwerkers

In de markt waar de hofwerkers zich op richtten, gold slechts het mooiste en het beste. Technische innovaties, het volgen van de jongste stilistische ontwikkelingen en een goede bedrijfsvoering waren in deze sector regel, aangezien men zijn leidende positie wilde behouden. Hofwerkers kwamen reeds in de Middeleeuwen voor. Kunstenaars werden vaak benoemd tot kamerheer en stonden zo onder de protectie van de vorst. Een groter verband, waarbij rondom het hof een hele serie ateliers ontstond, kwam in Italië tot stand.. Hier brachten de Medici bijvoorbeeld aan het einde van de zestiende eeuw een groot aantal ateliers, waarin verschillende vakken beoefend werden, in één gebouw onder leiding van een centrale figuur bijeen.

Naast het gemak van een groep eigen kunstenaars en ambachtslieden en de daaruit voortvloeiende eigen hofstijl, zullen mercantilistische overwegingen bij de stichting van dergelijke ateliers zeker een rol hebben gespeeld. Talentvolle kunstenaars en ambachtslieden konden nu zonder rekening te hoeven houden met lastige gildebepalingen van buiten de stad worden aangetrokken; ateliers konden een onbeperkte grootte hebben; onderzoek naar de samenstelling van onbekende materialen zoals lakwerk en porselein kon zonder belemmeringen worden uitgevoerd en samenwerking tussen mensen van diverse vakgebieden worden gestimuleerd. Een zelfde opzet treft men in de zeventiende eeuw aan het hof van Lodewijk XIV aan, waar in de werkplaatsen van de Gobelins kunstenaars uit heel Europa bijeengebracht waren. Hoge salarissen, sociale zekerheid, vrijdom van belastingen, woonlasten en gildeverplichtingen maakten naast het aanzien dat een hofwerker automatisch genoot, een dergelijk werkverband natuurlijk bijzonder aantrekkelijk.

In grote vorstelijke residenties als Berlijn en Dresden trof men een gelijksoortige opzet aan als in

Parijs; in kleinere vorstendommen werden eenvoudiger varianten opgezet. Overal gold echter de vrijstelling van gildeverplichtingen. De hofwerkers werkten vaak niet alleen voor hun 'eigen' vorst, zij bestreken een internationale markt. Porselein uit Meisseri, meubelen uit Parijs en zilver uit Augsburg kon men aan alle Europese vorstenhoven vinden. De voor vorstenhoven bestemde objecten passeerden de grenzen zonder betaling van tolgelden en zonder invoerbeperkingen. Hofwerk was dus ook economisch gescheiden van de productie van de leden der ambachtsgilden. Het betrof hier een totaal andere wereld van hoge kwaliteit, luxe en vrij ondernemerschap.

Rondtrekkende ambachtslieden

De gildebeperkingen, met name de regels die een aantal meesters en knechtten tot onderwerp hadden, zorgden bij een stagnerende economie voor grote problemen. Diegene onder de knechtten die zich door geldgebrek niet konden inkopen of door een beperking van het aantal meesters en knechtten geen werk konden krijgen, bevonden zich in precaire omstandigheden. Was geldgebrek de oorzaak van de problemen, dan was een rijk huwelijk of een huwelijk met een meestersweduwe of -dochter een oplossing. Vormden beperkende bepalingen het obstakel, dan zat er vaak niets anders op dan ofwel een ander beroep uit te gaan oefenen (en in de regel kwam het dan neer op werk als matroos of huursoldaat) ofwel moed te vatten en te proberen in de metropolen van Europa aan de slag te komen.

Zo waren bijvoorbeeld in de achttiende eeuw van de ongeveer 600 Parijse meubelmakers er meer dan een derde van Duitse origine en was ook in Londen een hoog percentage buitenlanders te vinden. Vestiging in de grote steden was zeker niet eenvoudig. Ook daar golden vaak beperkende gildebepalingen. Was er toch ruimte voor nieuwe gildeleden, dan moesten zij eerst het burgerschap van de stad zien te verkrijgen en vervolgens opnieuw een leertijd doorlopen. Was deze ruimte er niet, dan moesten ze als beunhaas gaan werken en ervoor zorgen zo snel mogelijk ofwel protectie van hoge heren ofwel atelierruimte in die sectoren van de stad waar het gilde geen macht had, te krijgen. In Londen, waar door de economische expansie en enorme groei van de stad de macht van de gilden sterk was teruggelopen, was vestiging eenvoudiger doch een eigen kapitaal absoluut noodzakelijk.

Gesloten familieverbanden

Het kwam ook voor dat ambachtslieden in groepen, met name in gesloten familieverbanden, hun ambacht uitoefenden en niet bij de gilden aangesloten waren, zoals bepaalde groepen glasblazers en de Italiaanse stucwerkers. De laatste trokken bijvoorbeeld in de zeventiende eeuw door heel Europa en werkten ook in den vreemde in familieverband of in compagnonschap met landgenoten.

Juist door het mobiele leven dat deze vaklieden leidden en door de wijze waarop zij hun geledingen gesloten hielden voor buitenstaanders, wisten zij in de meeste gevallen aan inlijving bij de ambachtsgilden te ontkomen. Toen zij zich in de achttiende eeuw op een vaste plaats gingen vestigen omdat de vraag naar stucdecoraties zeer groot werd, volgde in de regel evenmin gildedwang. Een gegeven dat tekenend is voor de in die periode alomtanende macht der gilden.

In Frankrijk werden de gilden tijdens de Revolutie afgeschaft. Men was van oordeel dat het gildenwezen in strijd was met de rechten van de mens. Vrijheid, gelijkheid en broederschap gingen niet samen met protectionistisch beleid. Ook in andere landen werden er gilden opgeheven, al zou het hier en daar nog lang duren voordat de laatste restanten van hun tradities geheel verdwenen waren.